

i nowoczesności, a także polskości i obcości w kontekście spożycia wina pochodzącego z dwóch obcych krajów, Węgier i Francji, działają niezwykle inspirująco i prowokują do dalszych przemyśleń (s. 138–157).

Czwarta i ostatnia część zbioru, „Biographies of Drink and the Individual”, poświęcona została funkcji alkoholu w życiu jednostek i składa się z dwóch artykułów. W dziele tym, podobnie jak wcześniej, również mamy do czynienia z zupełnie różnymi spojrzeniami i kontekstami historyczno-geograficznymi, jednak metoda *biography of drink* pozwala na wyciągnięcie wspólnych wniosków i odkrycie ogólnych prawidłowości.

Jak różnorodne środowiska naukowe reprezentują autorzy zgromadzonych w zbiorze studiów, pokazują zamieszczone na końcu tomu krótkie notki na temat ich afiliacji i zainteresowań naukowych. Jednakże, co dość zaskakujące, dzięki zgodnemu przyjęciu przez nich na potrzeby omawianego projektu metody biograficznej, osiągnięte efekty zdają się realizować postawiony przez redaktorów tomu cel, czyli spójny i wielostronny dialog. Otwarte pozostaje pytanie, czy metoda biograficzna nie jest aż nazbyt uniwersalna i otwarta. Niezależnie od tego, czy Hailwoodowi i Toner uda się do niej przekonać odbiorcę, w moim przekonaniu „Biographies of Drink” jest zbiorem zdecydowanie wartym uwagi. Teksty, które zawiera, są wybitnie zajmujące, i to nie tylko dla zainteresowanych problematyką alkoholu w kontekście historycznym. Niewątpliwie dzięki próbom wdrażania nowych metod poznania nauka rozwija się i otwiera kolejne fascynujące przestrzenie.

Beata Jabłowska
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

* * *

Alexander Heinemann, *Der Gott des Gelages. Dionysos, Satyrn und Mänaden auf attischem Trinkgeschirr des 5. Jahrhunderts v. Chr.*, Walter de Gruyter, Berlin-Boston 2016 (Images and Context, vol. XV), ss. 787

Ikonografia dionizyjska jest od lat przedmiotem intensywnych badań i podstawą niesłabnących dyskusji na temat elementów mitu i form kultu tego niezmiernie skomplikowanego bóstwa o wielu postaciach (*polymorphos*) i wielu funkcjach. Jest to też wielkie zagadnienie badawcze dla wszystkich archeologów i historyków sztuki badających ceramikę attycką, w której tematyka dionizyjska zajmuje poczesne miejsce. Dionizos i postacie z jego kręgu (satyrowie, menady) to najczęstszy motyw malarstwa wazowego, zdecydowanie dominujący nad innym wyobrażeniami ze sfery mitu i wierzeń religijnych.

Znakomity znawca religii greckiej, Albert H e n r i c h s, wskazał niegdyś cztery podstawowe domeny działania Dionizosa: wino, menady, teatr, świat podziemny. Każda z nich znalazła odbicie w przedstawieniach plastycznych tego boga i jego orszaku. Badacz chcący w jakikolwiek sposób odnieść się do fenomenu Dionizosa w wierzeniach i kulturze Greków nie może obejść się bez prac Cornelia I s l e r - K e r é n y i (autor omawianej tu pracy nie zdążył, rzecz oczywista, wykorzystać ostatniej, wydanej w 2015 r. książki tej uczoney, „Dionysos in Classical Athens. An Understanding through Images”) czy licznych, znakomych studiów François L i s s a r r a g u e 'a (ostatnio „La cité des satyres. Une anthropologie ludique. Athènes, VIe-Ve siècle avant J.-C”, Paris 2013).

Recenzowana książka powstała na podstawie dysertacji obronionej w roku 2003 na Ruprecht-Karls-Universität w Heidelbergu pod kierunkiem znakomitego archeologa i historyka sztuki antycznej Tonio H ö l s c h e r a. Autor zaznacza, że w trakcie dalszych studiów nad podjętą w niej problematyką dążył do opanowania narastającej literatury przedmiotu i pragnął ustosunkować się do aktualnego stanu badań, ale nie zmienił zasadniczych tez rozprawy. W przypisach i bibliografii czytelnik znajdzie prace wydane do 2014 r., co oznacza też uwzględnienie praktycznie najnowszych odkryć i ustaleń archeologicznych, w tym dyskusji o przeznaczeniu słynnego „budyńku Z1” na Kerameikos, z którego pochodzą interesujące znaleziska ceramiki, a uważanego dziś za dom publiczny, a nie za zwykły budynek mieszkalny (*oikema*).

Autor podzielił pracę na osiem części czy dużych rozdziałów, składających się z mniejszych podrozdziałów, zaczynając od problemu przeznaczenia i użycia naczyń ceramicznych, z których, zgodnie z podtytułem książki, uwzględnia praktycznie tylko naczynia sympotyczne, choć wspomina także o innych. W ten sposób jego praca staje się ważnym przyczynkiem do problematyki sympozjonu jako formy życia towarzyskiego, instytucji społecznej i zarazem instytucji ściśle związanej ze sferą wierzeń, mającej ściśle określony charakter rytualny. W kolejnych częściach książki badacz systematycznie omawia całość przedstawień, które świadczą nie tylko o znajomości poszczególnych wątków mitu Dionizosa, lecz także o charakterze sympozjonu. Wypada żałować, że nie zdążył skorzystać z najnowszego opracowania tego zagadnienia, świetnej książki Marka W ę c o w s k i e g o („The Rise of the Greek Aristocratic Banquet”, Oxford 2014).

Heinemanna jako archeologa interesuje zasadniczo tylko materiał ikonograficzny. Spis omówionych i interpretowanych przez niego przedstawień obejmuje 461 pozycji, ale w tekście operuje oczywiście znacznie obfitszym materiałem, ograniczonym jednak do V w. p.n.e. (Thomas H. C a r p e n t e r w 1997 r. obliczył liczbę waz i fragmentów waz attyckich z okresu archaicznego i klasycznego z przedstawieniami Dionizosa i tematyki dionizyjskiej na 9813, czyli 18,5% całości zachowanego materiału ceramicznego z Aten). Książka jest zatem studium z zakresu historii sztuki czy archeologii klasycznej, ale autor kompetentnie i z ogromną erudycją korzysta także ze źródeł literackich („Index locorum” liczy osiem stron), chociaż tylko do wyjaśnienia i interpretacji przedstawień na analizowanych naczyniach. Nie bada naturalnie całości problematyki dionizyjskiej (charakter, natura, funkcje boga, święta i obrzędy) i z tego punktu widzenia dość szczupła bibliografia pozostawia może nieco do życzenia, ale zamiarem Heinemanna było przedstawienie tylko Dionizosa występującego na naczyniach używanych do picia jako boga wina, biesiady i związanej z tym zabawy z jej elementami seksualnej swobody, radości

i nawet rozwiązłości (rozd. III „»Krachende Liebschaften«: Erotische Beziehungen in der Welt des Dionysos”, s. 161–22). Z pewnych ograniczeń takiego podejścia autor badający zachowania biesiadne i sympotyczne (*Trinkgelage*) zdaje sobie dobrze sprawę (cf. s. 514–515), chociaż może zbyt daleko idzie we wnioskach sformułowanych wyłącznie na podstawie ikonografii, uważając, że w Attyce V w. p.n.e. (czy przynajmniej w świadomości twórców i odbiorców ceramiki artystycznej) Dionizos nie miał charakteru bóstwa związanego ze światem zmarłych czy z teatrem (s. 517). Są to wnioski w świetle opracowanego przez autora materiału całkowicie uprawnione, ale odnoszą się tylko do analizowanej przez niego ikonografii i wobec tego świadczą naturalnie o charakterze sympozjonu i tematyce podejmowanych na nim rozmów czy recytowanej poezji lub śpiewanych pieśni, lecz nie o całości treści wierzeń związanych z Dionizosem. Eleuzyński Iakchos czy problem Dionizosa syna Persefony nigdzie się u Heinemanna — właśnie ze względu na zawężenie badania do ikonografii wazowej — nie pojawiają. Niewątpliwym osiągnięciem autora jest jednak wydobywanie tego tak ważnego dla Ateńczyków aspektu boga, który był dla nich przede wszystkim dawcą wina, a ono z kolei było absolutnie niezbędnym elementem życia społecznego, bez którego obywatel Aten nie wyobrażał sobie ani kontaktów z innymi ludźmi, ani swojego własnego życia, ani funkcjonowania *polis*. Warto w tym kontekście postawić jednak pytanie, jak boga wina i pijatyki łączono z Iakchosem będącym eleuzyńską postacią Dionizosa, bóstwa związanego z Demeter i Persefoną, przejętego, być może, z tak zwanych wierzeń i mitów orfickich.

Heinemanna należy z pewnością zaliczyć do grona najwybitniejszych obecnie znawców ikonografii dionizyjskiej obok wspomnianej wyżej Isler-Kerényi. Jego praca jest wynikiem dogłębnych studiów i świadczy o nieprzeciętnej erudycji autora oraz znakomitym warsztacie. Starannie i pięknie wydana książka stanie się bez wątpienia podstawowym narzędziem każdego badacza kultu dionizyjskiego, a także punktem wyjścia do studiów nad sympozjonem, obyczajowością i kulturą Aten okresu klasycznego. Jej ogromnym walorem są czytelne ilustracje, a także wspomniany wyżej ich dokładny wykaz z podstawowymi informacjami bibliograficznymi, pozwalający na dalsze studia nad tym pracowicie zgromadzonym materiałem.

Włodzimierz Lengauer
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Glenn Dynner, *Yankel's Tavern. Jews, Liquor, and Life in the Kingdom of Poland*, Oxford University Press, New York 2014, ss. 249

Żydowska karczma na stałe wpisała się w romantyczno-sentymentalne wyobrażenie o krajobrazie polskiej prowincji za sprawą „Pana Tadeusza” Adama Mickiewicza.